

УДК 327.5 (498) «1940»

Лілія Трофимович

ДИПЛОМАТИЧНА ПІДГОТОВКА БЕССАРАБСЬКОГО ПОХОДУ В РУМУНІЮ В 1940 РОЦІ

У статті охарактеризовані радянсько-румунські відносини в початковий період Другої світової війни. Проаналізовані дипломатичні кроки сталінського керівництва, спрямовані на розв'язання бессарабського питання. Показана реакція європейської дипломатії на ультимативну ноту радянського уряду. Дана оцінка дипломатії СРСР з позиції сили.

Ключові слова: дипломатія, СРСР, Румунія, Бессарабія, Північна Буковина, Німеччина, територіальні вимоги, ультимативна нота, В. Молотов.

Проблема зміни державної приналежності Бессарабії та Північної Буковини в 1940 р., роль дипломатії у цьому процесі залишаються дискусійними в історіографії та драгливими в історичній пам'яті сучасних українців, молдаван і румунів. Попри значну кількість досліджень, у частини з них окремі аспекти, зокрема, дипломатична складова бессарабського питання, висвітлені або недостатньо, або постають сумішшю об'єктивних знань та історичних міфів і свідчать про наявність рудиментів радянської історичної науки, включно з її стереотипами.

Метою статті є розкриття ролі та місця дипломатії в підготовці розв'язання бессарабського питання у складному переплетінні міжнародних відносин 1940 р.

Як відомо, 23 серпня 1939 р. у Москві був підписаний договір про ненапад між Німеччиною та Радянським Союзом, а також таємний додатковий протокол про розмежування сфер обопільних інтересів у Східній Європі. Зокрема, у третьому пункті останнього зазначалося: «Стосовно Південного Сходу Європи з радянської сторони підкреслюється інтерес до Бессарабії. З німецької сторони заявляється про її цілковиту політичну незацікавленість у цих областях» [6, с. 632].

Ставши частиною двостороннього врегулювання, розв'язання бессарабського питання було переведене в практичну площину, оскільки підписані документи не лише окреслили нову конфігурацію сил на міжнародній арені, а й створювали сприятливі умови для розв'язання світової війни [детальніше про це див.: 28].

В умовах європейського конфлікту, що спалахнув 1-го вересня 1939 р., бессарабська проблема могла бути розв'язана лише силовими методами [детальніше про це див.: 29]. У зв'язку з цим розпочата в листопаді цього ж року радянсько-фінська війна, як впливало з донесення тимчасово повіреного у справах СРСР у Бухаресті П. Куколева на ім'я наркома закордонних справ В. Молотова, «надзвичайно стурбувала румунські правлячі кола, які, насамперед, побоюються за долю Бессарабії» [7, с. 148]. За словами румунського міністра праці, з яким мав розмову цей дипломат, «серед населення та членів уряду склалося враження, що Румунію очікує доля Фінляндії. Ця думка підкріплюється тим, що питання румуно-радянського кордону до цього часу не вирішене» [1, с. 339].

Оцінюючи політичне становище в Румунії наприкінці 1939 р., П. Куколев у повідомленні В. Молотову звернув увагу на триваюче зосередження її військ у різних місцевостях Бессарабії та Буковини. «Румуни передбачають сконцентрувати на кордонах з СРСР 20 дивізій, – вказував він. – Посиленими темпами готуються укріплення, але в основному на річці Прут. Очевидно, Генштаб Румунії вирішив не боротися за Бессарабію, оскільки вона все рівно має відійти до СРСР» [1, с. 339].

Подібну інформацію знаходимо і в доповідній записці начальника прикордонних військ НКВС Київського округу до наркомату внутрішніх справ УРСР від 23 грудня 1939 р. З неї випливає, що в Румунії поширені чутки, нібито її уряд «згідний віддати Радянському Союзу Буковину та Бессарабію, аби лише СРСР не чіпав територію Румунії». Як зазначалось у цьому документі, під час перевірки встановлено, що зазначені факти підтверджуються іншими джерелами. «При цьому добуті відомості, – підкреслювалося тут, – вказують на те, що чутки про передачу

СРСР Буковини та Бессарабії виходять і відображають точку зору деяких осіб із урядових кіл і широких верств населення румприкордонсмуги, не зацікавлених у війні з СРСР» [17, с. 138].

З іншого боку, радянська військова розвідка інформувала своє керівництво про оптимістично-войовничі висловлювання румунського короля Кароля II, який, нібито, 6 січня 1940 р. заявив у Кишиневі таке: якщо Фінляндія з населенням 3 млн осіб може успішно протистояти СРСР, то його країна з населенням 19 млн осіб тим більше здатна на це. Більше того, вона може ще «визволити» румун, які проживають у Радянському Союзі, а румунська армія, якщо буде потрібно, дійде до Москви [2, с. 226].

Весна 1940 р., на думку російського історика А. Малигіна, піднесла кремлівським очільникам неприємний сюрприз. Після поразки Франції, окупації Бельгії, Нідерландів, Дюнкерської катастрофи ставало все очевиднішим, що гітлерівська агресія на західному напрямку незабаром прийде до логічного завершення і питання, куди буде повернутий маховик німецької військової машини, звучало суто риторично. Блискавичний похід вермахту по Європейському континенті катастрофічно зменшував надії офіційної Москви на виграш часу, і вона намагалася компенсувати це виграшем територіальним [13, с. 157].

«Радянські керівники були проголошені падінням Франції та ліквідацією другого фронту...», – писав прем'єр-міністр Великобританії У. Черчілль. – Вони не чекали такого швидкого падіння Франції і дуже розраховували на взаємне виснаження супротивників на Західному фронті. А тепер Західного фронту не було! В міру того як Кремлю ставало все очевидніше, що Англія в стані вести наполегливу боротьбу невизначений час, протягом якого в США, а також у Японії могло відбутися будь-що, Сталін усе більше став усвідомлювати загрожуючу йому небезпеку і все більше намагався виграти час» [31, с. 84].

Після закінчення у березні війни з Фінляндією та вирішення в основному прибалтійського питання сталінське керівництво переключилося на реалізацію останнього, ще не здійсненого, пункту радянсько-німецьких домовленостей.

Потрібно зауважити, що стратегічне значення Південної Бессарабії було величезним. Адже поширення контролю СРСР на гирло Дунаю не лише гарантувало потрібну глибину оборони Одеси та Севастополя, яких відділяли від кордону з Румунією лише 40 км, а й давало змогу тримати під ефективним контролем чорноморські протоки і водночас створювати плацдарм для ймовірного стрибка Червоної армії на Балкани. Крім того, з території Бессарабії радянська авіація мала змогу тримати під загрозою нафтові промисли Румунії, що були головним постачальником нафти для райху [18, с. 316; 21, с. 79].

Спираючись на домовленості з Німеччиною, Радянський Союз із весни 1940 р. роздмухує дипломатичну кризу навколо бессарабської проблеми.

Про намір Москви практично реалізувати свій «інтерес» до Бессарабії було вперше висловлено на VI сесії Верховної Ради СРСР. Виступаючи на ній, голова Раднаркому і нарком закордонних справ країни В. Молотов заявив 29 березня: «... У нас немає пакту про ненапад з Румунією. Це пояснюється наявністю невирішеного спірного питання, питання про Бессарабію, захоплення якої Румунією Радянський Союз ніколи не визнавав, хоча і ніколи не ставив питання про повернення Бессарабії воєнним шляхом. Тому немає жодних підстав для будь-якого погіршення і радянсько-румунських відносин» [15, с. 40].

Попри заспокійливі нотки, що прозвучали у виступі В. Молотова, офіційний Бухарест сприйняв його як готовність Москви вирішити бессарабське питання на свою користь у будь-який зручний момент. Уже наступного дня Прем'єр-міністр Румунії Г. Татареску повідомив Німеччину про необхідність подальшого переозброєння національної армії, а також висловив прохання вплинути на Кремль, аби той не претендував на Бессарабію. У відповідь Берлін заявив, що відносини з Румунією будуть залежати від виконання останньою своїх економічних зобов'язань перед Третім райхом. Наступні запити Бухареста показали, що нацистське керівництво не вірило у швидку можливість ініціативи Москви в розв'язанні територіальної проблеми [4, с. 219; 20, с. 74; 33, с. 39; 42; 50].

Тим часом двосторонні відносини ставали все прохолоднішими. 9 квітня нарком закордонних справ СРСР передав румунському посланнику в Москві Г. Давидеску меморандум про 15 випадків обстрілу лівого берега Дністра з румунського боку та проблему мінування мостів через річку, вимагаючи «прийняття негайних заходів для припинення подібних випадків». Дипломат відкидав звинувачення і висував контрпретензії [8, с. 215-216; 14, с. 220; 20, с. 74]. Через 10

днів повірений у справах СРСР у Римі в розмові з румунським посланником пояснив, що виступ В. Молотова 29 березня означав не що інше, як «запрошення до вальсу», а тому, мовляв, бажано ґрунтовно обговорити з наркомом проблемні моменти двосторонніх відносин. На що румунський дипломат відповів, що це було би ризиковано, оскільки Москва могла би поставити на «на обговорення питання про Бессарабію». У свою чергу, його співрозмовник зауважив, що, можливо, йшлося би не про територіальні поступки, а про створення в Румунії радянської військової бази [14, с. 220; 24, с. 294-296]. На думку російського історика М. Мельтюхова, невідомо, чи була ця розмова особистою ініціативою представника Москви, чи він виконував доручення останньої. У жодному випадку, зондаж позиції Бухареста дав негативні наслідки [14, с. 220].

У розглядуваний період офіційний Бухарест одержував тривожну інформацію про провокації на румуно-радянському кордоні, а з дипломатичних кіл – про насуваючу загрозу з боку СРСР. 19 квітня Коронна Рада країни, до складу якої входили всі колишні Прем'єр-міністри, члени тогочасного уряду, вищий генералітет, під головуванням короля Кароля II висловилися проти добровільного повернення Бессарабії Радянському Союзові, віддавши перевагу ймовірному військовому конфлікту з ним. Втративши будь-яку надію на серйозну підтримку з боку Великобританії та Франції, які, як відомо, 13 квітня 1939 р. надали їй гарантії, аналогічні тим, що їх двома тижнями раніше отримала Польща, правлячі кола Румунії знову звернулися до Німеччини про поглиблення військового співробітництва між двома країнами. При цьому Кароль II неодноразово висловлював німецьким дипломатам думку, що для успішного ведення війни Третій райх надто залежить від румунської нафти, а тому повинен бути зацікавлений у тому, аби Румунія не була залучена до жодного військового конфлікту. Монарх пригрозив, що на випадок радянської агресії всі нафтовидобувні та нафтоперегонні підприємства будуть підірвані, а сам він емігрує за кордон. Як припустив німецький дипломат М. Кілінгер, який перебував у Бухаресті, для продовження боротьби проти СРСР Кароль II може приєднатися не до Німеччини, а до західних союзників [14, с. 221; 20, с. 74; 22, с. 261-262; 33, с. 135; 137].

27 травня 1940 р. між двома країнами була підписана нова «Угода про обмін німецьких військових матеріалів на румунські нафтопродукти», згідно з якою передбачалося збільшити поставки нафти на 30% в обмін на забезпечення румунської армії сучасною зброєю. Крім того, Бухарест вирішив відмовитися від нейтралітету і приєднатися «до політичної лінії Німеччини». Попри це 1 червня з Берліна повідомили, що проблема Бессарабії його не цікавить, оскільки це справа самої Румунії [10, с. 98; 105; 14, с. 221].

Румунія звернулася за дипломатичною підтримкою і до офіційного Риму. Про це свідчила інформація повіреного у справах СРСР в Італії Л. Гельфенда у НКЗС про його зустріч із Міністром закордонних справ цієї країни Г. Чіано 29 квітня. Як заявив останній, йому румунський посланник «справді скаржився на радянську загрозу і передавав про стурбованість Бухареста», а також намагався з допомогою італійського уряду вплинути на Берлін, аби той захистив його країну від домагань Москви [8, с. 243-244]. Є дані, що з аналогічним проханням румунське керівництво зверталося до Вашингтона. Як впливає з бесіди тимчасово повіреного у справах США в СРСР У. Торстона з В. Молотовим 31 травня 1940 р., дипломату було доручено повідомити занепокоєння американського уряду наростанням напруженості в румунсько-радянських відносинах. На його думку, остання викликана тим, що вздовж румунського кордону і прилеглих прикордонних районах Радянського Союзу спостерігається переміщення військ, будівництво різноманітних доріг і виселення сільського населення, що свідчило про можливість розповсюдження війни на Балкани. На спробу наркома спростувати наведені факти У. Торстон «висловив сумнів, що отримав цілком ясну інформацію стосовно Румунії, і хотів би одержати більш детальні відомості стосовно побоювань Румунії. Молотов відповів, що йому абсолютно невідома інформація, отримана американським урядом, і він вважає вичерпною свою відповідь» [8, с. 294-296].

Слід зауважити, що паралельно з Радянським Союзом територіальні вимоги до Румунії висували Угорщина та Болгарія. Так, угорська політична еліта в реальних умовах переформування карти Східної Європи все більше усвідомлювала спільність інтересів Будапешта і Москви. Як повідомляв повноважний представник СРСР в Угорщині М. Шаронов у НКЗС на початку 1940 р., її керівна верхівка сподівається на те, що Ради, маючи добрі відносини з Німеччиною, почнуть просуватися в балканському напрямку і першою країною на їхньому шляху опиниться Румунія [26, с. 293; 27, с. 13].

Така перспектива видавалася настільки спокусливою для вищого ешелону збройних сил країни, що один із генералів на прийомі в повпредстві відверто заявив радянському дипломату про

те, що угорці тільки й чекають на зайняття Червоною армією Бессарабії, аби самим увійти в Трансильванію [26, с. 294; 27, с. 33].

У свою чергу, Радянський Союз розпочинає прощупувати позиції воюючих держав щодо можливого вирішення ним бессарабського питання. Так, під час першої зустрічі В. Молотова з новопризначеним послом Великобританії у Москві С. Кріппсом (14 червня 1940 р.) останній передав бажання його уряду «бачити стабілізацію на Балканах під егідою СРСР... і ...в зв'язку з подіями на Балканах... обмінятися поглядами на майбутнє, щоб Англія не була захоплена зненацька і не вийшло би... розбіжності думок» [8, с. 294]. Звідси, правда, нечітко випливало, що британські лідери готові були, у принципі, визнати особливу роль Радянського Союзу на Балканах і обґрунтованість його прагнень до забезпечення своїх інтересів у зоні чорноморських проток. У відповідь нарком наголосив на особливих інтересах Москви в Румунії.

Через 10 днів після зустрічі, про яку С. Кріппс докладно проінформував своє МЗС, він одержав із Лондона текст послання Прем'єр-міністра У. Черчілля для передачі Генсеку ЦК ВКП(б) Й. Сталіну, а також інструкції, якої позиції дотримуватись у розмові з радянським лідером. «Кріппс, – зазначив офіційний британський історіограф Другої світової війни Л. Вудвард, – був проінструктований уникати дискусії про Бессарабію. Якщо необхідно, він міг сказати, що наше ставлення значною мірою залежатиме від турецької позиції. Якщо будуть згадані Балтійські країни, сер Кріппс повинен був висловити переконання, що недавні дії Радянського уряду були викликані «величиною і розмахом» німецької військової небезпеки, яка сьогодні загрожує Росії, і що дії Радянського уряду можна вважати заходами самозахисту» [12, с. 149; 36, р. 466].

Як зауважив український учений В. Макарчук, із Великобританією, «гарантом» румунських кордонів, торг за Бессарабію розпочався швидше, ніж із Німеччиною, і був набагато легший, оскільки після капітуляції Франції У. Черчілль був поступливішим за А. Гітлера [12, с. 149]. Запрошення британського лідера до співробітництва відкривало перед очільником Кремля нові перспективи, зокрема, й у площині територіальних придбань.

Наступною країною, з якою здійснювалися консультації з приводу розв'язання бессарабської проблеми, була Італія. Вони набрали інтенсивного характеру. Так, 29 червня 1940 р. В. Молотов прийняв посла цієї країни в СРСР А. Россо, який зачитав йому заяву її лідера Б. Муссоліні. У ній висловлювалася впевненість у тому, що італійсько-радянські інтереси не суперечать один одному та можуть бути узгоджені з інтересами третіх країн. І далі тут прозвучала важлива для Москви думка: «Італійський уряд знає також, що залишається відкритим питання про Бессарабію, з приводу якого радянським урядом була зроблена заява на сесії Верховної Ради... Політика італійського уряду керується бажанням допомогти врегулюванню цих питань мирним шляхом» [8, с. 356].

У відповідь нарком заявив, що СРСР теж хоче розв'язати це питання мирно, «якщо, звичайно, воно не буде затягуватися до безконечності» [8, с. 357; 35, р. 661-662].

Характерно, що через день уже міністр закордонних справ Італії Г. Чіано, зять Б. Муссоліні, мав розмову з радянським повпредом М. Горелкіним, під час якої знову наголосив на тому, що його уряд керується бажанням врегулювати бессарабську проблему мирним шляхом [8, с. 361].

25 червня В. Молотов знову зустрівся з А. Россо. У ході розмови нарком підтвердив, що вважає обґрунтованими територіальні претензії Угорщини та Болгарії до Румунії. Стосовно претензій до неї з боку СРСР, то він «хотів би отримати від Румунії те, що по праву належить йому, без застосування сили, але останнє стане неминучим, якщо Румунія виявиться незговірливою. Що стосується інших районів Румунії, то СРСР враховує інтереси Італії та Німеччини і готовий домовитися з ними з цього питання» [8, с. 274; 27, с. 46].

Своєю чергою, А. Чіано викликав наступного дня М. Горелкіна, якому повідомив, що одержав інформацію про наміри Москви розв'язати військовим шляхом проблему Бессарабії. «Відаючи собі цілком звіт у законній зацікавленості СРСР у розв'язанні бессарабського питання, – заявив міністр, – італійський уряд запитує, чи не збереглася можливість врегулювання його мирним шляхом. У позитивному випадку Італія готова порадити Румунії прийняти радянські пропозиції з цього питання» [8, с. 378].

Вельми важливого значення Кремль надавав узгодженню його експансіоністських задумів із нацистською верхівкою. До того ж, скориставшись зайнятістю Третього рейху, влітку 1940 р. війною на заході континенту, сталінське керівництво вирішило розширити свої територіальні претензії до Бухареста, вийшовши за межі серпневих 1939 р. таємних домовленостей Москви і Берліна. У зв'язку з цим 23 червня 1940 р. В. Молотов запросив німецького посла

В. Шуленбурга, перед яким, зокрема, поставив таке запитання: чи підтверджує німецький бік домовленості під час переговорів восени минулого року про Бессарабію та чи залишаються вони в силі на сьогоднішній день? Одержавши позитивну відповідь, нарком повідомив, що, не дочекавшись жодної реакції Румунії на його заяву про Бессарабію на березневій сесії Верховної Ради СРСР, радянський уряд хоче найближчим часом поставити це питання перед офіційним Бухарестом. Крім того, наголосив він, «Буковина, як область населена українцями, теж включається у розв'язання бессарабського питання». Далі В. Молотов заявив: «Румунія вчинить розумно, якщо віддасть Бессарабію та Буковину мирним шляхом... Якщо ж ... не піде на мирне розв'язання..., то Радянський Союз вирішить його збройною силою. Радянський Союз довго і терпляче чекав розв'язання цього питання, але тепер далі чекати не можна» [8, с. 365; 24, с. 302-304; 25, с. 56-57].

Очільник НКЗС висловив сподівання, що Берлін не буде перешкоджати проведенню радянської акції, а підтримає її. Зі свого боку, Москва зробить усе можливе для охорони інтересів райху в Румунії. У відповідь на повідомлення наркома посол зазначив, що Німеччина справді ще восени 1939 р. заявила про відсутність у неї політичних інтересів у Бессарабії, проте має там господарські інтереси, які тепер істотно збільшилися у зв'язку з війною. На його думку, свого часу постановка питання про цей край була такою, що СРСР заявить свої претензії на нього лише в тому випадку, якщо якась третя країна (Угорщина, Болгарія) висуне свої територіальні претензії до Румунії і приступить до їх вирішення. Радянський Союз обіцяв не брати на себе ініціативу в цій справі. В. Шуленбург висловив побоювання, що негайне розв'язання бессарабського питання Москвою може створити хаос у Румунії, а Німеччині зараз позаріз потрібні нафта й інші продукти, які райх отримує з неї. Посол просив наркома відтермінувати проведення в життя рішення радянського уряду до одержання ним відповіді з Берліна на його повідомлення з цього питання [8, с. 366]. В. Молотов пообіцяв чекати відповіді до 25 червня.

Варто нагадати, що саме з подачі Паризької мирної конференції Північну Буковину, від якої після поразки в Першій світовій війні і розпаду Австро-Угорщини офіційний Відень змушений був відмовитися, передали Румунії без проведення плебісциту і всупереч волі більшості місцевого населення. Хоча ще 3 листопада 1918 р. у Чернівцях відбулося крайове народне віче, яке проголосило возз'єднання Північної Буковини з Україною [детальніше про це див.: 11, с. 146-147].

Детально описавши у своїй телеграмі Міністерству закордонних справ Німеччини від 23 червня ту частину розмови з В. Молотовим, що стосувалася Бессарабії та Буковини, В. Шуленбург наступного дня передав до Берліну інформацію про інші питання, порушені в ході зустрічі з головою НКЗС. Зокрема, він звернув увагу на те, як високо оцінив нарком повідомлення ТАРС від 22 червня, у якому спростовувалися тогочасні чутки про розбіжності між Німеччиною та Радянським Союзом, концентрацію військ у зв'язку з операціями Червоної армії в районі Балтики. Висловивши припущення, що автором цього документу є сам Й. Сталін, посол прийшов до такого висновку: «Проте цілком очевидний і дальній приціл повідомлення: підкреслення радянсько-німецької солідарності – підготовка до вирішення бессарабської проблеми» [25, с. 58].

Своєю чергою, міністр закордонних справ Німеччини І. Ріббентроп у своєму меморандумі для А. Гітлера від 24 червня, повертаючись до вже згаданого третього пункту таємного протоколу про розмежування сфер обопільних інтересів у Східній Європі, роз'яснював, що з огляду на тогочасну невизначеність німецько-радянських відносин, він вирішив тоді не визнавати зазіхань Москви на Бессарабію відкрито, у письмовій формі, а обмежився формулюванням загальної заяви про те, що райх політично не зацікавлений у цих територіях, тобто у Південно-Східній Європі. «Економічна ж зацікавленість Німеччини в територіях Південно-Східної Європи, – зазначив міністр, – була мною належним чином підкреслена» [16, с. 204-205; 25, с. 59].

Нацистська верхівка була серйозно стурбована вимогами Москви, оскільки за період, що минув після пакту Молотова-Ріббентропа, у її середовищі відбулася переоцінка важливості економічних зв'язків із Румунією, яка, на відміну від Прибалтики, носила тепер для Німеччини стратегічний характер. Адже нафтові поставки з цієї країни набрали вирішального значення для забезпечення потреб вермахту. Офіційний Берлін був занепокоєний можливістю їхнього порушення на випадок радянсько-румунського конфлікту. Крім того, його лякала перспектива розвитку румунської ситуації за прибалтійським сценарієм – встановлення в Румунії переважаючого радянського впливу та високою ймовірністю комуністичного путчу з усіма витікаючими звідси наслідками.

Особливе роздратування німецького боку викликала вимога Буковини, про яку жодним чином не згадувалось у таємних протоколах до згадуваного пакту і яка, згідно з усною домовленістю боків, входила в німецьку зону впливу, що посилювало недовіру і напруженість у двосторонніх відносинах [23, с. 361]. Разом із тим, як зауважив С. Гакман, у кінці червня 1940 р. основна частина вермахту була зосереджена на заході континенту, а на східному напрямку райх мав не більше 10 дивізій. Можливі дії Німеччини в інтересах Румунії були заблоковані таємними домовленостями 1939 р. з Москвою. У цих умовах військовий конфлікт на південному сході Європи був не вигідний насамперед Берліну, оскільки Румунія залишалася для нього, як уже зазначалося, важливим постачальником енергоносіїв і сільськогосподарської продукції [4, с. 153].

Тим часом І. Ріббентроп доручив В. Шуленбургу зустрітися 25 червня з В. Молотовим і заявити йому таке:

1) німецький уряд цілком визнає права Радянського Союзу на Бессарабію і своєчасність постановки цього питання перед Румунією;

2) маючи в цій країні значні господарські інтереси, райх надзвичайно зацікавлений у розв'язанні бессарабської проблеми мирним шляхом і готовий підтримати радянський уряд на цьому шляху, справивши зі свого боку відповідний вплив на Румунію з метою досягнення «полюбовного врегулювання у задовільному для Росії сенсі»;

3) справа про Буковину є новою і Берлін вважає, що без її постановки суттєво полегшилося би мирне розв'язання бессарабської проблеми;

4) будучи зацікавлений у численних німцях, які проживають у Бессарабії (тільки тут їх було 100 тис.) та Буковині, уряд сподівається, що питання про їх переселення буде вирішене з радянського боку в дусі попередніх двосторонніх угод щодо етнічних німців Волині [8, с. 374; 16, с. 205-206; 25, с. 59-60].

У відповідь В. Молотов висловив вдячність за виявлені німецьким урядом розуміння та готовність підтримати вимоги СРСР без зволікань. Щодо буковинської проблеми, він ще раз наголосив на правильності і своєчасності її розв'язання, оскільки «до цього моменту вся Україна, за невеликими винятками, вже об'єднана, але Радянський Союз не ставив перед Угорщиною питання про Підкарпатську Русь, не вважаючи його актуальним» [8, с. 374-375].

Однак прохолодне ставлення німецького керівництва до радянських претензій на Буковину було враховане Кремлем, який, зваживши всі аргументи, вирішив обмежити свої домагання її північною частиною з містом Чернівці. Про це В. Молотов повідомив В. Шуленбурга 26 червня. За словами наркома, кордон мав простягатися від найпівденнішої точки радянської Західної України поблизу гори Кніатяса на схід уздовж р. Сучава і далі північно-східніше Герца на Пруті, у результаті чого СРСР отримав би прямий залізничний зв'язок від Бессарабії через Чернівці у Львів. Ця магістраль мала стратегічне значення. Питання про її використання поставало ще в ході чехословацької кризи 1938 р., коли йшлося про можливість перекидання радянських військ у Чехословаччину. Й. Сталін, мабуть, знав ціну залізничної дороги Чернівці – Львів, оскільки в 1920 р. був членом Військової ради Південно-Західного фронту, який здійснював тоді львівську операцію Червоної армії [18, с. 316-317].

Зі свого боку, посол заявив, що мирне вирішення бессарабського питання могло бути досягнуте набагато легше, якби Москва повернула Румунії золотий запас національного банку останньої, який вивезли до Росії на зберігання під час Першої світової війни і який був арештований більшовицьким урядом після того, як румунські війська на початку 1918 р. зайняли Бессарабію, що тоді належала Росії. Проте очільник НКЗС категорично заперечив таку можливість, оскільки, мовляв, Румунія достатньо довго експлуатувала Бессарабію [16, с. 211; 25, с. 63].

Повертаючись до тогочасних розмов із німецькими дипломатами, В. Молотов згадував у 1975 р.: «Висуваю вимогу: кордон провести так, щоб Чернівці до нас відійшли. Німці мені кажуть: «Так ніколи ж Чернівців у вас не було, вони завжди були в Австрії, як же ви можете вимагати?». «Українці вимагають! Там українці живуть, вони нам дали вказівку!». «Це ж ніколи не було в Росії, це завжди була частина Австрії, а потім Румунії!», – посол Шуленбург говорить. – «Так, але українців треба возз'єднувати!». «Там українців – то... Взагалі не будемо вирішувати це питання!». «Потрібно вирішувати. А українці тепер – і Закарпатська Україна, і на сході теж українська частина, що вся належить Україні, а тут що ж, залишиться шматок? Так не можна. Як же так? Як це називається... Буковина». Вертівся, вертівся, далі: «Я доповім уряду». Доповів і той (Гітлер) погодився... З приводу Чернівців усі скакали і лише дивувались» [32, с. 22].

Лише переконавшись у тому, що Лондон, Рим і Берлін не будуть перешкоджати розв'язанню бессарабського питання, радянський уряд висунув Бухаресту територіальні претензії. Зовнішні умови для цього, на думку В. Хаджирадевої, були сприятливими: Румунія тоді опинилась у такій ізоляції на світовій арені, у якій вона ніколи раніше в своїй історії не була. Система міжнародних договорів, що гарантувала її безпеку, повністю розвалилася. Воєнний конфлікт мобілізував сили Німеччини, Великобританії та Франції на заході Європи, у той час як на сході Радянський Союз мав повну свободу дій [30, с. 200]. Цікаво також, що це сталося через чотири дні після капітуляції Франції, котра протягом тривалого часу була гарантом Версальської системи, однією з підвалин якої була територіальна цілісність Румунії в її кордонах 1920 р.

О 22.00 26 червня В. Молотов викликав у НКЗС румунського посла Г. Давидеску, якому вручив ноту ультимативного характеру з вимогою повернення Бессарабії. Останню, мовляв, Румунія у 1918 р. відторгнула від радянської Росії і тим самим порушила вікову єдність краю, населеного, «головним чином, українцями, з Українською радянською республікою». У ноті висувалася також вимога передати Москві в кордонах доданої карти Північну Буковину, «населення якої у своїй абсолютній більшості пов'язане з Радянською Україною як спільністю історичної долі, так і спільністю мови та національного складу» [1, с. 348-349; 8, с. 385-386]. У документі роз'яснювалося, що передача Північної Буковини могла би розглядатися, певною мірою, і як засіб відшкодування тих величезних збитків, що були нанесені СРСР і населенню Бессарабії 22-річним пануванням у ній Румунії.

Бухарест повинен був дати відповідь наступного дня. Слід зауважити, що наведена в ноті аргументація, нібито серед мешканців Бессарабії переважали українці, була недостовірною, оскільки жоден етнос краю не становив абсолютної більшості її населення, а, значить, цей документ не мав під собою переконливого «етнічного підґрунтя», а був дипломатією з позиції сили [20, с. 75-76; 30, с. 201].

Радянська нота привела в шоківий стан правлячі кола Румунії, які панічно шукали виходу з ситуації. Зокрема, уряд Г. Татареску почав по дипломатичних каналах зондувати позиції Німеччини, Італії, Греції, Туреччини, Югославії, але їхні поради зводилися, по суті, до одного: в ім'я збереження миру на Балканах бажано прийняти ультиматум. Хоча, як повідомляв тоді повноважний представник СРСР у Бухаресті А. Лаврентьев, у дипломатичних місіях цих країн «проскакує відверте незадоволення позицією Радянського Союзу по відношенню до Румунії» [8, с. 287]. «Для нас це дуже неприємно, – зазначив дещо пізніше німецький міністр пропаганди Й. Геббельс. – Росіяни використовують ситуацію» [5, с. 233].

Крім того, Кароль II і його оточення намагалися в'ясувати в А. Гітлера та Б. Муссоліні, чи згодні вони натиснути на Будапешт і Софію, щоб останні на випадок румуно-радянської війни не виступили проти їхньої країни. Від Стамбула, Афін та Белграда правляча верхівка хотіла дізнатися, чи може Румунія як учасниця Антанти Балканської (військово-політичний союз Греції, Румунії, Туреччини, Югославії, укладений у 1934 р.), згідно з договором і таємним протоколом цього пакту, одержати військову підтримку на випадок угорської чи болгарської, або їхньої спільної агресії [3, с. 46]. Проте позитивної відповіді не надійшло. Перед державним керівництвом Румунії постав непростий вибір: прийняти територіальні вимоги чи чинити збройний опір протягом кількох тижнів, який неминуче закінчився б поділом країни між СРСР, Угорщиною, Болгарією і навіть Німеччиною. Більшість членів Королівської Ради висловилося за їх прийняття [9, с. 580].

Г. Давидеску, виконуючи інструкції Бухареста, вручив 27 червня в 23.00 В. Молотову відповідь на ультиматум, зміст якого зводився до того, що румунський уряд, бажаючи вирішити мирним шляхом розбіжності між обома країнами, готовий приступити негайно до обговорення радянських пропозицій і призначити для цього делегатів [8, с. 389].

Ухильну відповідь румунського боку та її згоду лише на ведення переговорів уряд СРСР розцінив як бажання виграти час і відтермінувати розв'язання питання Бессарабії та Буковини. Тому в ніч із 27 на 28 червня він категорично запропонував у черговій ноті протягом чотирьох днів, починаючи з 14.00 28 червня, «очистити від румунських військ територію Бессарабії та Північної Буковини», а також здійснити інші умови евакуації, з чим Бухарест вимушений був погодитись [1, с. 370; 8, с. 389]. «Ми вирішили відступити з Бессарабії і Верхньої Буковини, – заявив згодом у парламенті Г. Татареску, – щоб врятувати сьогодні румунську державу і вберегти від небезпеки майбутнє румунської нації» [1, с. 360-361; 19, с. 53-54].

28 червня радянські війська перетнули Дністер і вступили на територію Північної Буковини та Бессарабії. Вони зайняли Чернівці, Хотин, Бельці, Кишинів, Акерман, спровокувавши численні зіткнення, які викликали жертви з обох боків. При цьому лінія нового кордону, проведена наркомом закордонних справ СРСР червоним олівцем на доданій до ноти карти, була настільки жирною, що відсікала від сусідньої країни, крім обумовленої території, ще й смугу в майже 15 км, на якій були розташовані десятки сіл і містечок. У подальшому ці землі так і залишились у складі України [30, с. 201-202].

Як бачимо, врученню ультимативної ноти румунському уряду 26 червня 1940 р. передувала інтенсивна й успішна дипломатична діяльність сталінського керівництва, спрямована на розв'язання бессарабської проблеми з позиції сили. Скориставшись блискавичним розгромом Франції, одного з гарантів територіальної цілісності Румунії, зайнятістю Німеччини у військових діях на заході Європи, міжнародною ізоляцією Бухаресту, фактичною згодою Лондона, Берліна і Рима з територіальними претензіями Москви до Румунії, Радянський Союз, уміло маніпулюючи українським питанням, здійснив військову операцію, наслідком якої стало приєднання Бессарабії та Північної Буковини до СРСР.

Список використаних джерел та літератури:

1. Бессарабия на перекрестке европейской дипломатии: документы и материалы / сост. Виноградов В., Ерещенко М., Семенова Л., Покивайлова Т. – М. : Индик, 1996. – 383 с.
2. Военная разведка информирует. Документы разведуправления Красной армии. Январь 1939 – июнь 1941 гг. / сост. Гаврилов М. – М. : МДФ, 2008. – 786 с.
3. Гакман С. Приєднання Бессарабії та північної частини Буковини до СРСР : погляд через 70 років / С. Гакман // Буковинський вісник державної служби та місцевого самоврядування. – 2010. – № 2. – С. 45-47.
4. Гакман С. Присоединение Бессарабии и северной части Буковины к СССР летом 1940 года: мирное решение вопроса или военная операция? / С. Гакман // Conferința Științifică internațională «Alipera Bassarabiei la Rusia în contextul relațiilor multiseculare moldo-ruso- ucrainene» Присоединение Бессарабии к России в свете многовекового молдо-российско-украинского сотрудничества (Chișinău, 1-5 aprilie 2012) – Chișinău, 2012. – С. 148-154.
5. Геббельс Й. Дневники. 1940-1941 / Й. Геббельс // Новая и новейшая история. – 1995. – №1. – С. 230-240.
6. Документы внешней политики СССР. 1939. – Т. XXII : В 2-х кн. – М. : Международные отношения, 1992. – Кн. 1 : январь-август. – 712 с.
7. Документы внешней политики СССР. 1939. – Т. XXII : В 2-х кн. – М. : Международные отношения, 1992. – Кн. 2 : 1 сентября – 31 декабря 1939 г. – 688 с.
8. Документы внешней политики. 1940 – 22 июня 1941. – Т. XXIII : В 2-х кн. – М. : Международные отношения, 1995. – Кн. 1 : 1 января – 31 октября 1940 г. – 747 с.
9. История Румынии. – М. : Весь мир, 2005. – 676 с.
10. Колкер Б. Внешняя политика Румынии и румыно-советские отношения (сентябрь 1939 – июнь 1941) / Б. Колкер, И. Левит. – М.: Наука, 1971. – 200 с.
11. Макаручук В. Восточные границы междувоенной (1918 – 1940 гг.) Румынии: аспекты международного права / В. Макаручук, Н. Рудый // Conferința Științifică internațională «Alipera Bassarabiei la Rusia în contextul relațiilor multiseculare moldo-ruso- ucrainene» Присоединение Бессарабии к России в свете многовекового молдо-российско-украинского сотрудничества (Chișinău, 1-5 aprilie 2012) – Chișinău, 2012. – С. 142-147.
12. Макаручук В. Державно-територіальний статус західноукраїнських земель у період Другої світової війни (1939-1945 рр.). Історико-правове дослідження / В. Макаручук. – К. : Атіка, 2007. – 368 с.
13. Малыгин А. Советская внешняя политика и НКВД СССР в мае 1939 – июне 1941 гг. : новая тактика или стратегический просчет? / А. Малыгин // Завтра может быть уже поздно... Вестник МГИМО – Университета. – М., 2009. – Спецвыпуск. – С. 143-165.
14. Мельтюхов М. Бессарабский вопрос между мировыми войнами 1917-1940 / М. Мельтюхов. – М. : Вече, 2010. – 464 с.
15. Молотов В. Внешняя политика правительства / В. Молотов // Шестая сессия Верховного Совета СССР 29 марта – 4 апреля 1940 г. Стенографический отчет. – М. : Верховный Совет СССР, 1940. – С. 39 –41.
16. Оглашению подлежит : СССР – Германия. 1939-1941 гг. : документы и материалы / сост. Фельштинский Ю. – М. : Терра, 2004. – 400 с.
17. Органы государственной безопасности СССР в Великой Отечественной войне: сб. документов. – Т. 1 : Накануне. – Кн. 1 (ноябрь 1938 – декабрь 1940) / сост. Ямпольский В. и др. – М. : Книга и бизнес, 1995. – 451с.
18. Орлов А. Сталин : в преддверии войны / А. Орлов. – М. : Эксмо, 2003. – 416 с.
19. Пакт Молотова – Риббентропа и его последствия для Бессарабии : сб. документов / сост. Вэрямек В., Шишкану И. – Кишинев : Университас, 1991. – 121 с.
20. Патриляк І. Україна в роки Другої світової війни: спроба нового концептуального погляду / І. Патриляк, М. Боровик. – Ніжин : Видавець ПП Лисенко М., 2010. – 590 с.

21. Політична історія України. XX ст. : У 6 т. – К., 2003. – Т. 4 : Україна у Другій світовій війні, 1939–1945. – 584 с.
22. Семиряга М. Тайны сталинской дипломатии. 1939–1941 / М. Семиряга. – М. : Высшая школа, 1992. – 302 с.
23. Системная история международных отношений : В 2 т. / ред. Богатуров А. – М. : Культурная революция, 2006. – Т. 1. – 406 с.
24. Советско-румынские отношения, 1917–1941 : Документы и материалы : В 2 т. – М. : Международные отношения, 2000. – Т. 2 : 1935 – 1941. – 544 с.
25. СССР – Германия. 1939 – 1941: Документы и материалы о советско-германских отношениях с сентября 1939 г. по июнь 1941 г. – Вильнюс : Мокслас, 1989. – 192 с.
26. Стыкалин А. Территориальный спор двух дунайских государств и советско-германское противостояние в регионе. К истории раздела Трансильвании в августе 1940 г. / А. Стыкалин // Завтра может быть уже поздно... Вестник МГИМО – Университета, – М., 2009. – Спецвыпуск. – С. 291–298.
27. Трансильванский вопрос. Венгеро-румынский территориальный спор и СССР. 1940 – 1946 : Документы / отв. ред. Т. Исламов. – М. : РОССПЭН, 2000. – 455 с.
28. Трофимович Л. Бессарабське питання у радянсько-румунських відносинах (вересень – грудень 1939 року) / Л. Трофимович // Травень 1945 року у науковому дискурсі, національній свідомості та історичній пам'яті : Збірник матеріалів міжнародної наукової конференції 29 квітня 2015 р. – К. : НУОУ, 2015. – С. 47–50.
29. Трофимович Л. Радянсько-румунські відносини в контексті європейської геополітики напередодні Другої світової війни / Л. Трофимович // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія. Історичні науки». – Острог : Вид-во НУОА, 2015. – Вип. 24. – С. 170–177.
30. Хаджирадева В. Операція Червоної армії в Бессарабії та Північній Буковині (28 червня – 5 липня 1940 р.) / В. Хаджирадева // Україна в Другій світовій війні : погляд з ХХІ ст. Історичні нариси. – К. : Наукова думка, 2011. – Кн. 1. – С. 196–207.
31. Черчилль У. Англія в війні / У. Черчилль // Вторая мировая война в воспоминаниях У. Черчилля, Ш. де Голля, К. Хэлла, У. Леги, Д. Эйзенхауэра (сост. Трояновская Е.) – М. : Политиздат, 1990. – С. 3–181.
32. Чуев Ф. Молотов : Полудержавный властелин / Ф. Чуев. – М. : ОЛМА – ПРЕСС, 1999. – 736 с.
33. Akten zur deutschen auswärtigen Politik. 1918 – 1945. Serie D (1937 – 1945). – Frankfurt am Main, 1962. – Bd 9. – 614 s.
34. Akten zur deutschen auswärtigen Politik. 1918 – 1945. Serie D (1937 – 1945). – Frankfurt am Main, 1963. – Bd 10. – 650 s.
35. Documents of German foreign Policy 1918–1945. Serie D (1937 – 1945). – Washington : United States Government Printing Office, 1956. – Vol. IX : The War Years. March 18 – June 22, 1940. – 729 p.
36. Woodward L. British Foreign Policy in the Second World War / L. Woodward. – London : Her Majesty's Stationery Office, 1970. – Vol. 1. – 640 p.

Стаття надійшла до редколегії 29.02.2016.

Лилия Трофимович

Дипломатическая подготовка Бессарабского похода в Румынию в 1940 г.

В статье охарактеризованы советско-румынские отношения в начальный период Второй мировой войны. Проанализированы дипломатические шаги сталинского руководства, направленные на решение бессарабского вопроса. Показана реакция европейской дипломатии на ультимативную ноту советского правительства. Дана оценка дипломатии СССР с позиции силы.

Ключевые слова: дипломатия, СССР, Румыния, Бессарабия, Северная Буковина, Германия, территориальные требования, ультимативная нота, В. Молотов.

Lilia Trofymovych

DIPLOMATIC PREPARATION OF BESSARABIAN CAMPAIGN IN ROMANIA IN 1940

This article is devoted to the characterisation of relations between Soviet Union and Romania in beginning period of the World War II, to analysis of diplomatic steps of Stalin's governance directed to solving of Bessarabian problem, to demonstrating of reaction of a European diplomacy on a categorical note of a Soviet governance and to evaluating of Soviet diplomacy from the position of power.

Key words: diplomacy, USSR, Romania, Bessarabia, North Bukovina, Germany, territorial demands, categorical note, Viacheslav Molotov.